

IN VRIJHEID BLIJVEN GELOVEN
Van Randwijklezing
H.K.H. Prinses Mabel van Oranje-Nassau
5 mei 2006

Dames en heren,

I.

In 1955 publiceert William Faulkner, de Amerikaanse schrijver die in 1949 de Nobelprijs voor literatuur won, een klein essay dat nagenoeg onbekend is, maar daarom niet minder belangrijk. In 'Privacy. What happened to the American Dream?' beschrijft hij het volgende voorval. Hij is, als Nobelprijswinnaar, een beroemdheid geworden en een glossy magazine wil met foto's en al een aantal artikelen publiceren over the private world of William Faulkner. Wanneer hij met dit plan wordt geconfronteerd, is zijn antwoord: 'Nee, doet u dit alstublieft niet.' Hij geeft als reden dat zijn werk als schrijver in het publieke domein thuishoort; het mag worden besproken, beoordeeld en bekritiseerd. Maar zijn privé-leven is van hemzelf. Faulkner meent dat hij niet alleen het recht heeft zijn privacy te verdedigen, maar dat het publiek tevens een plicht heeft dat te doen – aangezien de vrijheid van de ene mens precies moet eindigen op het punt waar die van de ander begint. Hij wil niet dat zijn privé-leven koopwaar wordt, een gebruiksartikel waar anderen geld mee verdienen. Het verzet van Faulkner was tevergeefs en er verschenen twee grote artikelen mét foto's. Wie trof hier blaam? De journalist die de teksten had geschreven, gaf Faulkner als excuus: 'Als ik het niet doe, word ik ontslagen, en dan zal iemand anders het schrijven.' En Faulkner wist dat de man gelijk had. De uitgever van het blad zou een soortgelijk excuus hebben: 'Doen wij het niet, dan doen anderen het.' En ook dat is waarschijnlijk zo. Langzaam maar zeker wordt Faulkner zich bewust dat wat hem overkomt slechts een symptoom is van iets veel fundamenteleers. Amerika, zo schrijft hij, was het land van the American Dream. Uit alle delen van de wereld waren mensen naar dat land gekomen om, in veel gevallen, tirannie te ontvluchten en in vrijheid hun eigen leven te leiden. Vrijheid: dat is the American Dream. Maar wat is vrijheid als de individuele vrijheid niet meer kan bestaan? Als je waardigheid geschonden wordt omdat privacy, de intieme details van je bestaan, niet meer beschermd zijn – en als koopwaar, al dan niet opgesmukt met de nodige leugens, worden aangeboden? Wat is nog democratie als de vox populi niet de waarheid maar sensatie wil horen? Wat gebeurt er met een democratie als de persvrijheid – zonder welke geen democratie kan bestaan – wordt misbruikt om zich te verrijken ten koste van het privé-bestaan van mensen? Wat is persvrijheid als die wordt gebruikt voor een middeleeuws aandoende heksenjacht? Welke morele verantwoordelijkheden gaan gepaard met vrijheid? Het zijn deze verontrustende vragen die Faulkner zich doen realiseren dat democratie, vrijheid en waarheid blijkaar holle kreten zijn geworden. Hij schrikt er van hoe gemakkelijk dat gaat – de vrijheid verliezen, de waarheid zien verdwijnen. Want het gebeurt zonder dat we erbij stilstaan; omdat we vergeten welke waarde zij hebben; omdat we er, letterlijk, niet meer aan denken. Maar alles wat werkelijk van waarde is, is nooit een 'feit' of een 'gegeven'. Kan liefde, kan vriendschap bestaan zonder constante zorg en inspanning? Nee. Welnu, hetzelfde geldt voor vrijheid, waarheid en democratie. Een maatschappij, aldus Faulkner, waarin vrijheid, persvrijheid, democratie en waarheid betekenisloze woorden zijn geworden, zal een maatschappij zijn van lust en dwaasheid, domheid en hebzucht, angst en bijgeloof. En de tirannie wacht rustig op haar tijd.

'Privacy. What happened to the American Dream?' is in Nederlandse vertaling gepubliceerd in het tijdschrift Nexus nummer 36 (2003).

II.

Henk van Randwijk – wiens veertigste sterfdag wij op 13 mei gedenken – wist wat tirannie is en heeft gevochten vóór een vrije pers, een vrij Nederland, een vrije wereld waarin de democratie de rechten en waardigheid van alle mensen beschermt. Ik weet niet of hij dit essay van William Faulkner ooit heeft gelezen. Maar Van Randwijk had Faulkner niet nodig om te beseffen wat er gebeurt als een samenleving haar besef van het wezen van vrijheid en democratie heeft verloren.

Ik wil vandaag, in deze Van Randwijklezing, spreken over geloof hebben in en het behouden van vrijheid en democratie – te meer omdat mijn eigen werk alles te maken heeft met het herwinnen en bevorderen van democratie, individuele vrijheden, persvrijheid en mensenrechten. In 1997 heeft George Soros mij gevraagd om Europees directeur te worden van zijn organisatie het Open Society Institute. Ik had het Soros-stichtingennetwerk enkele jaren eerder leren kennen tijdens mijn werk voor de European Action Council for Peace in the Balkans, een organisatie die zich inzette voor vrede, democratie en stabiliteit in de regio. Ik reisde in die tijd

regelmatig naar de Balkan en heb de oorlog in Bosnië van dichtbij meegemaakt. Tijdens het beleg van Sarajevo – het langste in de moderne geschiedenis – keek de wereld toe terwijl er dagelijks gemiddeld meer dan 300 granaten insloegen en in bijna vier jaar tijd ongeveer 12000 bewoners stierven. De wreedheden en misdaden waar wij allen getuige van waren, werden begaan in naam van een doctrine, de doctrine van de etnisch zuivere staat. Een staat waarin mensen van de ‘verkeerde’ etnische afkomst geen **vrijheid** mogen genieten; nee, zelfs niet welkom zijn.

De bewoners van Sarajevo vonden een wapen tegen deze aanval op hun **vrijheid**: het behoud van hun waardigheid. Zij verweerden zich door tolerant te **blijven** tegenover vluchtelingen – ondanks hun etnische afkomst; door niet als gevangenen te gaan leven, maar hun zelfrespect te behouden. Hun afweer tegen het brute geweld bestond uit het voortzetten van een zo normaal mogelijk, geciviliseerd leven. De burgers van Sarajevo organiseerden culturele evenementen zoals theatervoorstellingen en filmfestivals; een onafhankelijke pers werd zo goed mogelijk draaiende gehouden; en de vrouwelijke inwoners van de stad gingen elke dag – ondanks de erbarmelijke omstandigheden – geheel verzorgd, met make-up en al, de straat op. Zij zouden misschien sterven door de kogel van een sniper, maar dan wel waardig – dat was hun redenatie. Tijdens mijn bezoeken aan de belegerde stad werd mij daarom altijd gevraagd om kleurspoeling voor het haar, make-up en de nieuwste films en cd's mee te brengen. Ik leerde in Bosnië niet alleen ‘het kwaad’ – oorlog, geweld, intolerantie, wreedheden, onredelijkheid, etnisch nationalisme en machtsmisbruik – van dichtbij kennen, maar ik zag ook hoe mensen weerbaar tegen het kwaad durfden te zijn, en ik zag de inspirerende rol die individuen in dit verzet speelden. Ik denk bijvoorbeeld aan de man die twee waterzuiveringsinstallaties en een distributienetwerk ontwikkelde, zodat de inwoners van Sarajevo niet meer de gevaarlijke straat op hoefden voor hun watervoorziening; ik denk aan de vrouw die naschoolse activiteiten startte, zodat kinderen minder kans liepen beschoten te worden na schooltijd; en aan de man die het Sarajevo Film Festival organiseerde. Ik was getuige hoe Sarajevo, dankzij hen en vele anderen, te midden van het geweld, het symbool van een open samenleving werd.

De European Action Council stimuleerde internationale donoren om de inwoners van Sarajevo te steunen – zodat zij de hoop op een betere toekomst en vertrouwen in de waarden van een open samenleving zouden behouden. Mede door deze inspanningen kwam er onder andere steun voor onderwijsprogramma's, zodat de kinderen ‘gewoon’ naar school konden gaan; internettoegang en satelliettelefoons om de communicatieblokkade te breken; steun voor tientallen kranten en radiostations; en steun voor culturele projecten. Tegelijkertijd raakte ik in buurland Servië onder meer betrokken bij de pogingen van de hoofdredacteur van radiostation B92 om in Europa politieke en financiële steun te verwerven voor de creatie van een netwerk van onafhankelijke televisiestations. Dit ingenieuze initiatief, dat ook veel steun van het Soros-netwerk kreeg, speelde een paar jaar later een belangrijke rol in de val van Milosevic.

Dit was de context waarin het mij voor het eerst echt duidelijk werd hoe men kan bijdragen aan de inspanningen van mensen die opkomen voor hun **vrijheid**, voor gerechtigheid en voor democratie. Mensen zoals de inwoners van Sarajevo. Tijdens mijn werk op de Balkan in de jaren '90 heb ik aan den lijve ervaren hoe individuen invloed kunnen uitoefenen op de loop van gebeurtenissen – en ik heb me toen voorgenomen mij te **blijven** inzetten voor al die mensen die vaak in de moeilijkste situaties het verschil uitmaken tussen licht en duisternis. Toen was het de Balkan; nu, dankzij mijn werk voor het Open Society Institute, is min of meer de gehele wereld mijn werkterrein.

III.

Het Open Society Institute ontleent zijn naam en zijn belangrijkste ideeën aan één boek: *The Open Society and Its Enemies* van de filosoof Karl Popper. Popper is een van de belangrijkste twintigste-eeuwse denkers over **vrijheid**, democratie en totalitarisme. In zijn boek, gepubliceerd aan het einde van de Tweede Wereldoorlog, analyseert Popper het wezen van de vrije, open samenleving; maar ook haar kwetsbaarheid en de voortdurende aanwezigheid van de verleidingen van het totalitarisme.

De open samenleving wordt onder andere gekenmerkt door de erkenning dat niemand een monopolie op de waarheid heeft, en geen enkele groep zijn visie aan de rest van de samenleving mag opleggen. In deze samenleving hebben mensen de grootst mogelijke individuele **vrijheid** – die enkel ingeperkt mag, en moet, worden als deze in conflict komt met de **vrijheid** van anderen. Beperkingen, die altijd nodig zijn, worden bepaald door het recht en de wet die geldt voor allen. In een open samenleving kunnen én moeten mensen hun eigen verantwoordelijkheden aanvaarden. De toekomst van een individu wordt niet bepaald door

sociale klassen. Onderwijs, zelfstandig leren denken, redeneren en argumenteren zijn van het grootste belang. In deze samenleving geldt het principe dat Popper beschrijft als: 'I may be wrong and you may be right, and by an effort, we may get nearer to the truth.' Mensen met verschillende inzichten en belangen kunnen zo vreedzaam samenleven. Voor ideologieën is geen plaats. Het concept van de open samenleving is nauw verbonden met het idee van democratie – en vormt een symbool voor **vrijheid**.

Maar de open samenleving is ook een kwetsbare samenleving: omdat er geen zekerheden worden geboden, omdat er geen garantie bestaat voor het grote geluk en omdat iedere samenleving altijd aan veranderingen onderhevig is. Kwetsbaar omdat de primaire verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van de samenleving bij ons, individuen, zelf ligt. En omdat het voortbestaan van de open samenleving afhankelijk is van onze bereidwilligheid om haar te beschermen en ons te verweren tegen haar vijanden.

De open samenleving is Poppers alternatief voor dictaturen; voor maatschappijen die geleid worden door ideologieën, zoals fascisme en communisme, die beweren in het bezit te zijn van de absolute waarheid. Eén leider, de partij of een kleine elite regeert – en acht zijn visie op de werkelijkheid de enig juiste. Loyaliteit aan de ideologische opvattingen van de leiders is in deze samenleving een vereiste. Popper beschrijft ook de verleidingen van deze samenleving: het totalitaire regime belooft een 'hemel op aarde', en al het ongeluk – maar ook de misdaden – worden goedgepraat als 'noodzakelijk binnen het historische proces van de vooruitgang op weg naar het eeuwige geluk'. Het zijn verleidingen, of beter gezegd: leugens. Aangezien niemand het monopolie op de waarheid heeft, kunnen totalitaire ideologieën alleen door geweld of andere manieren van dwang aan een samenleving worden opgelegd. Het begint met onderdrukking en leidt tot een gesloten maatschappij. Voor het individu met zijn eigen **vrijheid**, mening en verantwoordelijkheid is hier geen plaats; de gesloten samenleving duldt hem niet.

De wereld is niet langer duidelijk verdeeld in democratieën en dictaturen. Indien Popper nog zou leven, zou hij een nieuwe vijand van de open samenleving aan zijn boek kunnen toevoegen: de illiberal democracies. Deze geduchte vijand spreekt de taal der democratie en is bijna overal ter wereld te vinden. De periode van democratisering en toenemende **vrijheid** die in 1989 met de val van de Berlijnse Muur begonnen is, lijkt tot een eind te zijn gekomen. Veel landen hebben nu gekozen regeringen, maar dit is niet noodzakelijkerwijs gepaard gegaan met meer **vrijheid**. Integendeel, in de 21ste eeuw komt de bedreiging van de **vrijheid** in veel gevallen van binnenuit – van regimes die beweren democratisch te zijn en misschien hiervan de uiterlijke schijn vertonen, maar uiteindelijk regeren als semi-dictaturen. Zij organiseren regelmatig verkiezingen, en laten een paar oppositiepartijen, autonome niet-gouvernementele organisaties of onafhankelijke kranten toe. Maar tegelijkertijd hebben zij genoeg controle over de maatschappelijke krachten – zoals media, verkiezingen en politieke partijen – om een serieuze bedreiging van hun bewind te voorkomen. Verkiezingen dienen hier om de macht van het regime te legitimeren, niet om deze eventueel over te dragen. Het volk tolereert de leiders van deze illiberal democracies omdat zij een identiteit, overzichtelijkheid, zekerheid, orde en veiligheid bieden. Het pluralistische karakter dat cruciaal is voor democratie wordt met zachte hand en door middel van harde manipulatie onderdrukt. Achter de façades van democratische verhandeling en instituties laten deze illiberal democracies weinig ruimte voor het individu met zijn eigen **vrijheid**, mening en verantwoordelijkheid.

IV.

George Soros heeft zowel het nazisme als het communisme in zijn geboorteland Hongarije aan den lijve ervaren. In 1947 ging hij naar Londen, studeerde bij Popper aan de London School of Economics, werd vervolgens een zeer succesvolle investeerder in New York, en besloot aan het eind van de jaren '70 zijn middelen in te zetten om gesloten samenlevingen te openen, en het concept van de open samenleving – democratie en **vrijheid** voor alle mensen – te bevorderen. Niet alleen de doelstellingen, maar ook de werkwijze van zijn Open Society Institute zijn sterk beïnvloed door de ideeën van Popper. In een gesloten samenleving is er, zoals reeds opgemerkt, maar één interpretatie van de werkelijkheid – namelijk die van de heersende partij of het dogma van de staat. In een open samenleving moet elke burger zijn eigen visie vormen en zijn er instellingen nodig die het mogelijk maken dat mensen met verschillende opvattingen en belangen toch vredig samen kunnen leven. Popper heeft gezien en ervaren dat alle fantasieën over een 'volmaakte maatschappij', een ideologie die de mensen 'het geluk' belooft en een politiek van grote sociale veranderingen die dat koste wat het kost moeten bewerkstelligen, dat dit allemaal én irrationeel én gevaarlijk is. Het zijn de fantasieën van het totalitaire denken. Vandaar dat Popper pleit voor: kleine stappen, concrete daden, durven vallen en opstaan. Het Open Society Institute opereert ook zo: goede ideeën worden getest in kleine

projecten, de aanpak wordt veranderd als de omstandigheden veranderen, en er is geen angst om fouten te maken en van mislukkingen te leren.

Het is op grond van deze filosofie dat het Open Society Institute zich in meer dan zestig landen inzet voor onder meer de rechtsstaat, onderwijs, mensenrechten, democratisch bestuur, onafhankelijke media en sociaal-economische hervormingen. Wij willen burgers in staat stellen hun eigen mening te vormen en te uiten, en helpen om de instellingen te creëren die het mogelijk maken dat al deze mensen met hun verschillende meningen vredig samen kunnen leven. Ik geef u een paar concrete voorbeelden van ons werk. Het Open Society Institute draagt bij aan vrije en eerlijke verkiezingen door lokale groepen in staat te stellen onafhankelijke waarnemingsmissies en parallelle stemmentellingen te organiseren. Wij zetten ons in voor een vrije pers, **vrijheid** van meningsuiting en vrije toegang tot informatie om bij te dragen aan een geïnformeerd publiek debat. Door middel van projecten die leiden tot grotere transparantie van staatsinkomsten uit de verkoop van onder andere olie en diamanten, probeert het Open Society Institute bij te dragen aan goed bestuur en armoedebestrijding in grondstofrijke ontwikkelingslanden. De organisatie is ook betrokken bij het gevecht tegen AIDS omdat dit dodelijke virus de maatschappelijke basis van de zwaarst getroffen landen vernietigt. Het Open Society Institute probeert de internationale rechtsorde te versterken door steun te geven aan het Internationaal Strafhof en, op lokaal niveau, aan de oorlogsmisdadentribunalen voor Cambodja, Rwanda, Sierra Leone en het voormalig Joegoslavië. In tientallen landen werken wij samen met regeringen aan veranderingen in het onderwijssysteem – om ervoor te zorgen dat kinderen niet alleen feitenkennis opbouwen, maar ook kritisch leren denken. Gemarginaliseerde en zwakke groepen in de samenleving – zoals Roma en andere etnische minderheden, geestelijk gehandicapten, sekswerkers, migranten en drugsgebruikers – worden geholpen om op te komen voor hun rechten en voor gelijke kansen.

V.

Dames en heren, op de allereerste pagina van *The Open Society and Its Enemies* schrijft Popper dat hij met dit boek een bijdrage wil leveren aan: 'our understanding of totalitarianism, and of the significance of the perennial fight against it'. Popper zag de strijd tegen het totalitarisme als een onophoudelijk gevecht. De verleidingen van de gesloten samenleving zijn nimmer voltooid verleden tijd. Zij zijn – helaas! – geen historisch verschijnsel, maar een fenomeen van alle tijden. Vijanden van de open samenleving zullen er altijd zijn, en het enige echte weerwoord is 'geloof in **vrijheid**': een van onze grootste kostbaarheden die we nooit mogen verliezen. Ik heb u al iets gezegd over de pogingen van het Open Society Institute om democratie en **vrijheid** in ruim zestig landen wereldwijd te bevorderen. Maar 5 mei is bij uitstek een dag om nog eens kritisch te kijken naar de ontwikkelingen in onze eigen, altijd kwetsbare, open samenleving. Democratie is geen automatische garantie voor het bestaan van een open samenleving. Als **vrijheid** en liberale democratie een gegeven zouden zijn, en daarmee voor altijd gewaarborgd, dan zou William Faulkner, om naar hem terug te keren, zich onnodig zorgen maken.

Fundamenteel voor een open samenleving zijn persvrijheid, politieke **vrijheid**, **vrijheid** van geest en – minstens zo belangrijk – het geloof van mensen in **vrijheid**. Hierover wil ik nu spreken. Een halve eeuw nadat Faulkner zich realiseert hoe gemakkelijk **vrijheid** verloren kan gaan en de waarheid kan verdwijnen, is het moeilijk om aan de conclusie te ontkomen dat de massamedia een dubbelrol kunnen spelen. De media ondersteunen onze democratie door de burgers informatie te bieden die hen in staat stelt beter geïnformeerde keuzes te maken en tevens door een platform te creëren voor debat. De opkomst van het internet en de daarmee gepaard gaande explosieve groei van informatie van wisselende kwaliteit hebben de rol van de professionele media niet minder belangrijk gemaakt. Integendeel, de media worden geacht nog steeds uitgebalanceerde en pluralistische verslaggeving te leveren die voldoet aan de hoogste journalistieke normen – en de kwaliteitsmedia doen dit gelukkig meestal ook. Maar de media, zo heeft Faulkner al ervaren, kunnen de democratie ook bedreigen. Veel massamedia worden gedreven door oplages en kijkcijfers, en niet door een onbevangen kritische analyse, waarheidsvinding of eenvoudigweg het leveren van kwaliteit. Beeldvorming verdringt inhoud. Hier mogen we niet achteloos aan voorbijgaan, want massamedia spelen in de open samenleving een essentiële rol voor onze oriëntatie op de wereld en zijn van wezenlijk belang voor ons beeld van de werkelijkheid. Als dat beeld om politieke of commerciële redenen vertekend wordt, heeft dat onvermijdelijk gevolgen voor de democratie. De vraag is: waarom laten we dit gebeuren? Waarom accepteren we dat deze medialogica belangrijker is dan adequate informatie en kwaliteitsvolle waarheidsvinding? Is het, zoals Faulkner suggereert, omdat we allang niet meer geïnteresseerd zijn in waarheid en in het functioneren van onze

democratie? Willen we alleen nog maar afgeleid en geamuseerd worden?

De open samenleving kan niet **blijven** bestaan zonder een vrije, op waarheid gerichte pers. Zij kan evenmin **blijven** bestaan zonder politieke **vrijheid**. Karl Popper en Henk van Randwijk hebben zich beiden in hun leven daadwerkelijk ingezet voor het verdrijven van de tirannie en het herstel van democratie en politieke **vrijheid**. In zijn boek citeert Popper vaak de beroemde 'Grafrede van Pericles' zoals die door Thucydides in zijn Historiën is opgetekend. Popper beschouwt deze tekst als een soort van beginselverklaring voor de westerse democratieën. Een citaat luidt als volgt:

'Bezonnen maar onomwonden belijden wij onze politiek en streven wij naar het mooiste en het beste. Onze rijkdom benutten wij om op het juiste moment daden te stellen, niet als reden tot grootspraak. Armoede beschouwen wij niet als schande, maar des te meer de onwil iets te ondernemen om eraan te ontkomen. Sommige van onze burgers behartigen tegelijkertijd hun eigen belangen als die van de gemeenschap, terwijl anderen die door hun werkzaamheden in beslag worden genomen niettemin kundig kunnen oordelen over het gemeenschappelijk belang. Wij als enigen beschouwen degene die zich hieraan onttrekt niet als iemand die tot last is, maar als iemand aan wie je niets hebt.'

Hoe is het met onze westerse politieke cultuur gesteld? Er zijn vrije en eerlijke verkiezingen, mensenrechten worden over het algemeen nageleefd, en de democratische instellingen en de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht garanderen onze politieke **vrijheid** en grondrechten. Dat is een groot goed. Maar vele onderzoeken wijzen uit dat in de gehele westerse samenleving de politieke elite niet op een groot vertrouwen van de burgers kan rekenen. Sterker, het wantrouwen, de kloof tussen burger en politieke klasse groeit. De uitslag van het referendum over het Europees grondwettelijk verdrag was hier slechts één, maar significant voorbeeld van. Pericles is in zijn rede kritisch over allen die zich buiten het debat over het algemeen belang opstellen, de mensen die niet politiek betrokken zijn. Dat zijn er tegenwoordig echter velen. De aanhang van vrijwel alle politieke partijen loopt dramatisch terug en de participatie in verkiezingen is ook laag. In onze geïndividualiseerde, westerse samenleving is de passie voor het algemeen maatschappelijk belang geen dominante factor. In de gesloten samenleving is het volk uitgesloten van het bestuur. In de open samenleving worden we geacht zelf te regeren – en we doen het minder en minder. Democratie verwordt zo tot een serie regels en verkiezingen – leeg van waarden. Het mag evident zijn dat deze ontwikkelingen consequenties zullen hebben voor onze politieke cultuur. Een duidelijk gevolg is het politiek populisme dat overal in Europa de kop op steekt. Een samenleving uitsluitend vertellen wat zij wil horen, is niet erg nuttig. Maar het vergt politieke moed om ook dát te zeggen en te doen wat zij het liefst zou negeren. De kloof tussen politieke elite en burgers overbruggen door te luisteren naar de reële noden in de samenleving, is iets anders dan de politieke werkelijkheid te reduceren en de leugen te verkondigen dat er simpele oplossingen voor grote problemen bestaan.

Zo fortuinlijk zullen wij niet zijn.

Er bestaat geen vrije, open samenleving zonder persvrijheid, noch politieke **vrijheid** en betrokkenheid. Maar ook niet zonder een geloof in dat wat mensen van dieren onderscheidt: de menselijke rede, de onderzoekende geest. Aan het slot van zijn roman *De onzichtbare steden* schrijft Italo Calvino:

'De hel van de levenden is niet iets wat zal zijn; als er een is, dan is het de hel die hier al is, de hel die wij dag in dag uit bewonen, die we vormen door onze samenleving. Er zijn twee manieren om er niet onder te lijden. De eerste valt velen gemakkelijk: de hel aanvaarden en er deel van gaan uitmaken tot je op het punt gekomen bent dat je hem niet meer ziet. De tweede is riskant en vereist ononderbroken aandacht en studie: zoeken en weten te herkennen wie en wat er, te midden van de hel, geen hel is, dat laten voortduren, en er ruimte aan geven.'

Popper heeft zijn leven lang een hartstochtelijk pleidooi gehouden voor een kritisch rationalisme, als een levenshouding die ons weerbaar kan maken en ons kan helpen 'te herkennen wie en wat er, te midden van de hel, geen hel is, dat laten voortduren, en er ruimte aan geven'. Het kritisch rationalisme is een geloof in de eigen verantwoordelijkheid van mensen, de macht van de rede en de kracht van argumenten. Dit rationalisme stimuleert de kunst van het onderscheid maken, laat ruimte voor twijfel en onderzoek, en spoort aan tot onbevagenheid, intellectuele integriteit en het vermijden van dogmatisme. Zoals Popper schreef: 'I may be wrong and you may be right, and by an effort, we may get nearer to the truth.' Het irrationele wordt niet uitgesloten en het vermogen tot verbeelding aangemoedigd. Tegelijkertijd is er de overtuiging dat niet passies en emoties, maar de rede de maat moet zijn bij politieke en maatschappelijke beslissingen. Het kritisch rationalisme is een houding die moet worden aangeleerd en hier ligt een fundamentele taak voor het onderwijs. Maar is er in onze kennismaatschappij waarin de

student 'klant' is en 'studeerbaarheid' het hoogste goed, nog wel plaats voor het vergaren van deze kennis? En als dat niet zo is, hoe kunnen we dan verwachten dat mensen zich deze onderzoekende geest en geestelijke weerbaarheid eigen maken? Wie zal hen dat leren? Waar kunnen zij dat leren?

VI.

Henk van Randwijk was allesbehalve naïef. Hij wist in wat voor een wereld hij leefde en hij was ervan overtuigd dat de belangrijkste bescherming tegen de totalitaire verleiding gelegen is in weerbaarheid van de burgers. De kracht van **vrijheid** schuilt in het weerbaar zijn, en weerbaarheid is uiteindelijk niets anders dan **geloven** in eigen kunnen. Welnu, vergis ik me als ik meen te constateren dat precies dát geloof in eigen kunnen in hoge mate bedreigd wordt? Zijn de verslaving aan de massamedia, het 'zwevende' van ons stemgedrag, het gebrek aan een kritisch rationalisme, maar ook de zich overal manifesterende gevoelens van angst en onveiligheid en de scepsis over een betere wereld niet tekenend voor het huidige gebrek aan maatschappelijke weerbaarheid? Het lijkt wel alsof ons geloof in eigen kunnen, onze weerbaarheid en uiteindelijk onze **vrijheid** steeds dieper worden aangetast.

Dit afnemend geloof in de **vrijheid** uit zich in de westerse wereld in een toenemende angst, onzekerheid, vrees voor veranderingen en intolerantie. Wij verwerpen ons niet langer, wij verharderen. Wij worden niet meer geïnspireerd door een visie van verbetering en vooruitgang; een poging angstvallig dat te behouden wat wij bereikt hebben, lijkt momenteel velen te drijven. De complexiteit van de wereld en nationale belangen dienen als excuus voor ons conformisme. Maar waar het geloof in **vrijheid** en eigenwaarde is aangetast, moeten we niet verrast zijn door de huidige Europese identiteitscrisis. Vreemdelingen lijken niet meer welkom – terwijl de cijfers tonen dat wij hen in de toekomst hoogstwaarschijnlijk hard nodig zullen hebben in verband met de vergrijzing van onze bevolking. Ondanks dat wij beweren in de vrijmarkteconomie te **geloven**, zijn wij bang geworden voor vrij verkeer van goederen, personen en diensten – en voor overname van onze bedrijven door buitenlandse ondernemingen. Vrees voor veranderingen in ons westerse welvaartsmodel en gebrek aan bereidheid om op korte termijn offers te brengen, belemmeren hervormingen die noodzakelijk zijn om ook volgende generaties sociaal-economische welvaart te kunnen bieden. Het debat over verdere uitbereiding van de Europese Unie wordt geleid door emoties; visie, feiten en morele waarden spelen een ondergeschikte rol. Onze buitenlandse politiek lijkt steeds vaker meer gedreven door eigenbelang dan door internationale verdragen en idealen. Staan wij nog op voor de **vrijheid** van anderen – onze eigen buurman, de derdewereldburger?

Wat ik meer dan tien jaar geleden in Sarajevo ondervond en daarna op zoveel andere plaatsen in de wereld tegenkwam – het geloof in **vrijheid** en eigenwaarde, en de weerbaarheid van mensen – zie ik in onze eigen samenleving onvoldoende terug. Het gat dat wordt geschapen omdat het westerse beschavingsideaal aan kracht heeft ingeboet, wordt snel gevuld door een stijgend populisme en chauvinisme. Populistische demagogen worden steeds vaker gehoord. Maar zonder geloof in **vrijheid** zal onze samenleving narcistisch worden, want zij is uitsluitend met zichzelf bezig. Zij wordt tevens decadent; alleen het materiële en het uiterlijke tellen. En de geschiedenis leert ons dat zo het verval van een beschaving begint.

VII.

Ik heb gesproken over de vrije, open samenleving als een samenleving die bestaat uit én dankzij onder andere persvrijheid, politieke **vrijheid**, **vrijheid** van geest en het geloof in **vrijheid**. Niet als losse eenheden naast elkaar, maar samen, als één geheel. De ene **vrijheid** kan niet zonder de andere bestaan. En toch, ook al deze vrijheden schenken ons geen **vrijheid** als zij niet gedragen worden door het besef dat **vrijheid** ten diepste een morele keuze is. **Vrijheid** is niet hetzelfde als: 'dat moet ik toch zelf weten' en 'dat moet ieder voor zich weten' – want dat is niets anders dan willekeur en onverschilligheid. **Vrijheid** begint met het besef dat de mens het enige wezen is dat niet volledig bepaald is door zijn natuur of maatschappelijke omstandigheden; dat wij mensen altijd de keuze hebben tussen goed en kwaad, recht en onrecht, waarheid en leugen. Omwille van deze keuzes is het verwerven en behouden van **vrijheid** zo moeilijk. Want de grootste, maar ook moeilijkste **vrijheid** is de keuze voor een leven dat geen deel heeft aan kwaad, onrecht en leugens. Een leven dat zich niet laat verleiden door en afhankelijk laat maken van rijkdom, macht en prestige – omdat liefde, vriendschap, kennis en waarheid oneindig meer waarde hebben. Grote denkers en schrijvers, zoals Goethe, hebben deze **vrijheid** 'de adel van de geest' genoemd. Dat is een adeldom die iedereen zich kan en zou moeten verwerven. De toekomst van de open samenleving is uiteindelijk vooral afhankelijk van de mate waarin deze adeldom ons zal leiden.

Dames en heren. Ik geloof dat ik een van de jongste sprekers ben die de eervolle uitnodiging

hebben gekregen om deze belangrijke lezing te houden. Maar al ben ik jong, ik ben niet zonder levenservaring. Ik weet wat dood en verdriet, maar ook wat liefde is. Ik ken de pijn van de verloren vriendschap en het geluk van de ware vriendschap. Ik heb geleerd om mensen meer te beoordelen op hun daden dan op hun woorden. Ik heb voldoende ervaren en van de wereld gezien om mij de woorden van Italo Calvino eigen te maken: je leven leven als een 'zoeken en weten te herkennen wie en wat er, te midden van de hel, geen hel is, dat laten voortduren, en er ruimte aan geven'. Ik ben niet naïef en ik zie geen reden voor een romantisch optimisme. Tegelijkertijd voel ik ook geen reden om pessimistisch te zijn. Ik wil én geloof dat wij allen kunnen **blijven** leven in die vrije, open samenleving waar Van Randwijk en Popper voor hebben gestreden – en die we met het Open Society Institute, stap voor stap, trachten te realiseren. Popper besluit zijn prachtige boek met de woorden: 'Instead of posing as prophets we must become the makers of our fate. We must learn to do things as well as we can, and to look out for our mistakes.' Het lot in eigen handen nemen, je best **blijven** doen, je weerbaarheid behouden en in **vrijheid blijven geloven**. Dat is wat Henk van Randwijk heeft gedaan, en ik moedig allen aan om dat ieder op zijn of haar eigen manier te doen.

Ik dank u voor uw aandacht.